

ПОСЛЕДНИТЕ ФАЗИ НА СЪВЕТСКАТА ПЕДАГОГИКА¹⁾

Сергей ГЕСЕН²⁾

Abstract. Almost half of century Bulgaria was a part of the Soviet Block. Since 1946-1947 the Bulgarian educational system had copied the Soviet educational system. The Bulgarian pedagogues were stressed to follow directly the sinuosity of the Soviet pedagogical thought. That's why it is of special interest to be acquainted with the phases of the early Soviet pedagogy. The paper of Sergey Hessen (in Russian Gesen), a Russian scholar, in emigration in Prague, gives such information. His paper was published in a famous Bulgarian academic journal *Filosofski pregled* (Philosophical Review) in 1931.

Keywords: Soviet school, Soviet pedagogy, 1921-1929

Да се мисли, че „програмата на комплексите“ от 1923 г. е била въведена в съветското училищно обучение в действителност, значи да се надценява силата на държавата, дори когато тя се управлява диктаторски. Понеже нас ни занимават тук само преобращенията на комунистическата съветска педагогика, ние сме принудени да се абстрахираме от влиянието, което „програмата на комплексите“ е упражнила върху действителното обучение в съветското училище. Цялата история на „комплекса“ от 1924 до 1927 г. е в същност историята на неговото постепенно и непрекъснато разложение. Още при

въвеждането на новите програми, някои предмети, като математиката, физиката и химията, бяха пеизнати като стоящи „вън от комплекса“. През есента на 1925 г. московското народно комисарство с едно отделно окръжно препоръча да се въведат специални часове за обучението на чуждите езици, за да се освободи това обучение от „изкуственото му и произволно свързване с комплексната тема“. А в 1926 г. московският ГУС назначи специална комисия, на която (след като официално бе призната несполуката на „програмата на комплексите“) се възложи задачата да изработи нови учебни програми. Тези програми, които бяха обявени за „стабилизирани“, се обнародваха в 1927 г. и се различаваха в две отношения от програмите от 1923 г. Първо, в тях бе изоставена идеята за „комплекса“ в марксистко-комунистически смисъл и, второ, те означаваха едно широко освобождаване на учебната материя от политиката и едно приближаване към схващателната способност на средното дете и към „изискванията, които днешното катадневие предявява спрямо училището.“ Тези изисквания се налагаха за горните класове от въведените в университетите и висшите училища приемни изпити по общообразователните предмети. На мястото на трите „колони“ на „метода на комплексите“ – *труд, общество и природа* – програмите от 1927 г. въведоха отново отделни предмети. Нещо повече: тук ние виждаме дори и прословутата, тъй характерна за старото пасивно училище, *седмична програма* с точно определени часове за отделните предмети. Дори и в долната училищна степен, където едно правилно прокарано цялостно обучение би било напълно уместно, програмите от 1927 г. се опитват да установят точно числото на часовете, които трябва да се посветят на смятането, матерния език, природознанието и т.н. Наистина, тук се запазва фасадата на едно привидно приближаване на учебната програма към околната среда и преди всичко към годишните времена; обаче тези остатъци от „метода на комплексите“ са само общи

рамки е един вид упътвания за разговори и евентуални излети, които учителят има да устройва. Центърът на тежестта в програмите изрично се поставя не във външната форма на учебните планове, а в материала, съдържащ се в отделните предмети.

Програмите от 1927 г. бяха, следователно, една явна концесия, направена от страна на марксистическата утопия за една напълно политизирана педагогика – на автономията на образователната ценност. „Стабилизацията“ на тези програми означава не победа на новия принцип на комунистическата педагогика, намерил най-после след токоз много експериментиране, окончателната си практическа форма, а отстъпление по старите пътища на „буржоазната“ педагогика. Оттук иде и еkleктичният характер на програмите от 1927 г., който бе тъй остро критикуван от пазителите на комунистическото правоверие, като Н. Крупская и П. Блонски.³⁾

Тържество за 65-та годишнина на Н. Крупская, 1934 г.; вдясно – Георги Димитров

Павел Петрович Блонский (1884-1941)

Приликата между въведената с тия програми „нова културна политика“ и „новата економическа политика“ е на лице. Както след въвеждането на НЕП бе съчинена благочестивата легенда, че опитът за осъществяване на комунизма, пропаднал през 1921 г., нямал нищо общо със същинския комунизъм, а бил „военен комунизъм“, вината за който лежала в империалистическата и гражданската война, така и в 1927 г. водачите на съветската педагогика започнаха да разправят, че собствено „методът на комплексите“ и прословутата „триколонна схема“ на ГУС не са имали за цел да отрекат буржоазните предмети и традиционната структура на „буржоазната наука“.

Ако сравним програмите от 1927 г. с ония на старото училище, ще видим, че от традиционните учебни предмети в първите липсват само латински език, история и закон божи. Ня мястото на последните е поставено „обществознанието“, което представя един вид комунистически катахезис и се преподава от комунист. До този привилегирован предмет, с който се свързва обикновено известната

„политическа активност“ на учениците, като участие в революционни тържества, демонстрации и т.н., се сведе целият „комплекс“, първоначалната претенция на който беше да обхване целокупния учебен материал. По този начин му бе махната радикално-педагогическата маска и явно се превърна в това, което той бе още отначало: марксистическата догма за „производствените отношения“, безсилието на която да реформира обществото стана очевидно. Марксистическото отрицаване на автономията на образователната ценност, схващането, че училището е само една „идеална надстройка“ над производствените отношения се оказа с това една утопия. Оказа се, че идеалните целесъобразности царуват в тоя свят с една безусловност, която не отстъпва на действителните закони на природата.

Периодът от 1926 до 1928 г., наричан често в съветския печат период на „нова културна политика“ и намерил своя връх в „стабилизираните“ програми, беше за учебното дело на Съветския съюз едно време на относителен разцвет, а за учителството – на отдъхване. Към това време спадат най-големите количествени постижения на съветското управление в областта на учебното дело, що се отнася до броя на записаните в училището деца, национализираното учебно дело на народностните малцинства, борбата с неграмотността и прокарването на задължителното образование (което трябваше да се приложи окончателно в 1932 – 33 г.). Изглеждаше като че ли енергията на съветските педагози, която по-рано бе посветена на големите последни цели, сега се насочваше към дребната практическа работа. Отстъпи се на натиска на университетите: приемните и крайните изпити станаха по-строги; възстанови се премахнатата докторска степен и им се възвърнаха отделените от тях и превърнати в самостоятелни учреждения научни институти. Отстъпено бе и на натиска на селячеството, на което се позволи да си строи със собствени средства нови училища там, където те

не бяха предвидени в строителния план на местните власти. Както се спомена вече, направи се опит да се ограничи монополът на комунистическите младежки организации и да се съживи самоуправлението на учениците. По настояване на училищните власти и ръководители, ограничи се дори политическата активност на „пионерите“, броят на задължителните за тях процесии, демонстрации, походи, парадни маршове и т.н. По този начин изглеждаше, че „новата културна политика“ бе в областта на учебното дело нещо подобно на това, което НЕП-ът бе в областта на стопанството.

С премахването на НЕП-а в 1929 г. се реши и съдбата на „новата културна политика“. Не е тука мястото да разглеждаме подробно причините на комунистическата противореакция, предприета под водителството на Сталин.

Йосиф Сталин (1878-1953)

Според схващанията на днешните комунистически властници от Съветския съюз, трябва да се изостави всяка надежда за една скорошна „социална революция“ в капиталистическите страни. Но, заедно с това, НЕП-ът, който самият Ленин си мислеше само като отдих между руската и „закъснялата“ европейска революция, изгубва всякакъв смисъл и става толкова по-опасен, колкото търпяното от него частно стопанство „изсмуква“ в растящи размери „социализуваните“ части на стопанството, което пък подравя по един заплашителен начин „позициите на комунистическата власт“. Едничкият път да се спаси комунизмът – това е „социалистическото строителство в една държава“. След като комунистическата държава „не само догони, но и надмине“ буржоазните държави по стопанска мощ, тогава тя ще може лесно, по пътя на една военна акция, да докара закъснялата във световна революция. Това, което работниците в капиталистическите страни не биха могли да постигнат със собствени сили, ще бъде постигнато от Червената армия. Ето защо „петгодишният план на индустриализация“ означава на първо място създаване на тежката индустрия като основа, върху която единствено може да се осигури днес както стопанската, така и военната сила на държавата. Комунизмът на Сталин се сведе тъкмо към тази милитаристична индустриализация. Колективизацията на селското стопанство, което в самия първоначален петгодишен план бе предвидено в твърде ограничен размер, необходим за обезпечаване на индустриализацията, беше естествена, за самите водачи неочаквана последица на новата политика.

Чисто отрицателната и същевременно утопична същина на комунизма се проявява в тая си нова форма вече съвсем неприкрито. Още по-рано тактиката на болшевиизма, от която произлезе враждебната към демократичния социализъм комунистическа партия, доведе до едно своеобразно разложение на понятието за пролетариата. В същност, според

схващането на Ленин, „пролетариатът“ съсем не съвпада с фактичката работническа класа. На това основание, както е известно, Ленин се бореше против демократичната организация на партията и искаше тя да бъде управлявана отгоре, от „класовосъзнателното малцинство“. И самата работническа партия не бе за него нищо друго, освен „якобинство с пролетарско съдържание“. Както в капиталистическото общество, така и в „преходния период към комунизма“ още не съществува истинският пролетариат, а има само един „авангард на пролетариата“, който съвпада с комунистическата партия. Напротив, в обществения живот на интегралния комунизъм пролетариатът не съществува вече, тъй като този строй означава унищожаване на всички класи, следователно и на пролетариата. Това изпаряване на „пролетариата“ в комунистическото схващане е извънредно важно. От едно емпирично образувание, което обхваща действителни живи човеци, пролетариатът се превръща в метафизичен принцип, в просто оръдие на социалната революция, или, ако си послужим с дефиницията на „Комунистическия манифест“, - в „реално отрицание на капитализма“. Във времето на Ленин резкостта на това схващане се смекчаваше от есхатологическото настроение на „военния комунизъм“. Страх пред даваните жертви нямаше, понеже се вярваше, че ние ще доживеем да видим осъществено „Царството божие“ на Земята. „Всичко, което ние днес взимаме от селянина“, казваше Ленин в 1921 г., „взимаме го като заем, признаваме дълга си и ще му го върнем“.

Във времето на комунистическата реална политика обаче тия „сантименталности“ са вече забравени. Действителният човек, бил той и работник, трябва да бъде жертван безусловно за пролетариата като метафизичен принцип, който съвпада със световната революция. Съветската държава днес за днес е истинският носител на световната революция, затова и увеличаването на нейната мощ в света е върховната

задача на преходния период. Понеже необходимата за това индустриализация, чието темпо трябва да надмине във висока степен индустриалното развитие на най-богатите с капитали страни, може да се прокара само по пътя на вътрешното натрупване на капитали, то консумацията на населението, в това число и на емпиричните работници, трябва, според думите на Сталин, „да се стегне в железен обръч“. В същината на всеки абсолютизъм е да води една политика на силната ръка, и в тая политика влиза сега, като нейна съставна част, и една „индустриализация“, която не се плаши от никакви жертви на населението. И винаги абсолютизмът се е домогвал да обоснове своята политика на мощ с един трансцендентен метафизичен принцип. Обаче никога досега тоя принцип не е бивал по-безогледен, по-твърд в своето приложение; никога досега настоящето не е било жертвано за бъдещето по такъв насилнически начин. В абсолютизма съдържанието на неговия метафизичен принцип, който бе мислен като „благо за нацията“ или като „благо на държавата“, бе все още едно конкретно съдържание, коренящо се в историческата традиция. Истинските блага, в които то бе въплътено, представяха, както всякога е било, една граница на неговото деспотично господство. Сега, напротив, „пролетариатът“ на войнстващия комунизъм няма свое собствено положително съдържание. Той отрича целокупната досегашна история. Едничкото положително нещо, което той притежаваше, бе „щастieto“ на подтиснатите, под които думи се разбира абсолютна ситост и неограничена свобода. Обаче след като последните отстъпиха в безкрайната далечина и се разкриха като илюзии, „пролетариатът“ се сведе към чистото отрицание, към класовата борба, превърната в едно абсолютно начало. Днешният комунизъм се различава от абсолютизма още само по абстрактната негативност на своето съдържание. И тази негативност е причина, щото абсолютизмът да

достигне в него до едно насилническо управление, каквото не е виждано никога досега.

И действително в четвъртия период на комунистическата образователна политика, започнал в 1929 г., ние намираме отново всички черти на абсолютичния период, само че сега мощно сгъстени. Ако „новата културна политика“ бе едно „отстъпление“ към старите позиции на „буржоазната“ педагогика, последният период на училищната политика на съветското правителство представя „един още по-силен скок напред“ – напълно в смисъла на казаните от Ленин думи при въвеждането на НЕП-а: „сега ние се оттегляме назад, но правим това, та, като по-напред отстъпим, да спечелим по този начин простор за един още по-силен скок напред“. Главната задача, която сега се поставя на учебното дело, е да се подготвят комунистически настроени, верни на партията „специалисти“, и за тая задача се жертват всички сантиментални остатъци от времето на педагогическия радикализъм. Понеже методът на „класовия подбор“ не е дал до днес задоволителни резултати, той се измества сега все повече от „метода на мобилизацията“. Отсега нататък учението не е само привилегия, но е дълг на „работническата класа“, под който термин сега се разбират само членовете на комунистическите младежки съюзи. С особено окръжно, издадено в 1929 – 30 г. от партийни и правителствени учержения, се заповядва на централите на комсомола, на синдикатите, на колхозите и на другите комунистически организации да „мобилизират“ определен брой от своите членове за следване във висшите и средните технически училища. Едно партийно окръжно, издадено в декември 1930 г., заповядва дори на „политическото управление на армията“: „да подготви за следване във висшите училища и техникумите не по-малко от 3000 уволнени от служба работници и комунисти.“ И, за да се направи възможно следването на тези нови студенти по задължение, премахват се

всички приемни и семестриални изпити, а също и обичайните задължителни дипломи. Записването на студентите, преминаването им от един семестър в друг и техните последни изпити се извършват от специални комисии, в които имат мнозинство не професори, а представители на разни комунистически организации. И след свършването на учението тия следвали по задължение студенти не са свободни: „те са задължени да работят не по-малко от три години в производството на своята специалност по нареждане на централните или местните стопански органи“.

В новия закон за висшите училища (от март 1930 г.), който трябваше да обезпечи прокарването на всичките тия мероприятия, са заличени всички следи от някогашната университетска автономия. На мястото на изборнив ректор се явява назначен от правителството директор, който обединява в ръцете си цялото управление на университета, дори и назначаването на преподавателите. В същото време се завършва и „професионализирането“ на висшето образование. По примера на Украйна, университетите се премахват в целия Съветски съюз и се заместват от специални отделни „целеви институти“. Дори това, което украинските „професионалисти“ само проектираха в 1921 г. и което тогава им бе забранено от върховните партийни инстанции, сега се прокарва в целия Съветски съюз: „целевите институти“ се отнемат от ведомството на комисарството на народната просвета и се причисляват към съответния производствен клон (така например технологичните институти се подчиняват на Съвета на народното стопанство, медицинските – на Комисарството на народното здраве, педагогическите – на Комисарството на народната просвета и т.н.). Картината на единствената по рода си в историята на образователното дело милитаризация на училищата се допълня с въвеждането на един курс по военните дисциплини (2 часа седмично в течение на цялото учение),

свързан с военни упражнения и задължителен за всички студенти и студентки от висшите училища и за всички ученици и ученички от техническите средни училища и от „професионализираните“ горни класове на средните училища. Редом с тоя курс върви и един специален курс по „общественонаучните дисциплини“, който има за предмет изучаването на марксизма и на „ленинизма“. И самият съветски печат говори вече по-често за „милитаризация на учебното дело“ и едва ли ще бъде преувеличено, ако означим като милитаристичен последния период на комунистическата учебна политика, започнал в 1929 година.

Характерното за тая политика се състои в това, че тя не се въодушевява, дори не се и прикрива, от никаква педагогическа идея. В най-новите проектопрограми за основните училища, които бяха обнародвани в 1929 г., не се прави вече опит да се възкраси „комплексът“, премахнат от „стабилизираните“ програми от 1927 г. Въобще те нямат никаква претенция за някакви нововъведения от педагогическо естество. Те се задоволяват само с това: да въведат отново политическия елемент, който по възможност бе отстранен в програмите от 1927 г., и това е направено сега чрез едно чисто механично заместване на общообразователния материал с политически. Така, още в първо отделение се въвеждат „разкази върху вредността от религията“ и „наизустяване леки стихотворения върху отделни събития из живота на Ленин“. Децата се задължават „да участват активно в противорелигиозни коледни и великденски походи“. В трета училищна година (с деца на 10 години) учителят ще обработва „въпроса за класовата структура и класовата борба на село“. В четвърта училищна година ще се разглеждат, между другото, и следните теми: борбата на трудещите се в царска Русия и Октомврийската революция, Съветският съюз и социалистическото строителство, Червената армия като оръдие на трудещите се. Децата се привличат за участие в активните пропагандни походи за разширяване

на посевната площ. По такъв начин „стабилизирането“ на програмите в 1926 – 27 г. изглежда, че не е било нищо друго, освен онова „отстъпление“, което Ленин бе препоръчал, за да се спечели простор за един „още по-силен скок напред“. Обаче съществената разлика се състои в това, че ополитичването на обучението става сега съвсем явно и не си служи вече с никакви лозунги, които преди шест години го доближаваха, макар и само външно, до западните радикални теории за „новото възпитание“. Училището става буквално и неприкрито оръдие на „усилената класова борба“. И колкото повече тази „класова борба“ добива характер на военна акция, толкова повече избледява и маската на педагогическия радикализъм и се откроява истинската милитаристично-реакционна физиономия на съветската педагогика.

С това се сключва кръгът на преобращенията на комунистическия образователен идеал. Неговото развитие „от неограничена свобода до неграничен деспотизъм“ е крайно поучително. То бе заложено още в отрицателността на неговата първа, анархистична форма. Комунистическият образователен идеал започна с искането за разтваряне на училището в един живот, мислен като абсолютен, със свързаното с това искане стесняване на понятието „труд“ и с изискването на една безгранична свобода, истинският смисъл на което не можеше да се схване ясно, поради придържането му към принципа на личността. Обаче тая сянка на абстрактно схващания принцип на личността, хвърляна от радикалната педагогика на „новото образование“, трябваше да побледнее в горещото дихание на марксистическата негативност. Негативната абстрактност на първоначалния образователен идеал се покачи във втория период на съветската педагогика до изрично отричане на вътрешната целесъобразност на училището, схващано като „идеална надстройка над производствените отношения“. Автономността на образователната ценност стана жертва на държавната политика на

силната ръка. Отначало вътрешните сили на действителното учебно дело, които бяха подкрепяни от мощни фактори на обществената среда, бяха достатъчно яки, за да се противопоставят успешно на превръщането на учебното дело в просто оръдие на казаната политика. Обаче, с изостряне на „класовата борба“ в един вид нередовна гражданска война, те бяха принудени да отстъпят окончателно пред тая политика. Но при това и комунистическият образователен идеал пропадна като образователен идеал. Той бе разложен от собствената си негативност. Никакви педагогически идеи не прикриват вече лицето на червения милитаризъм. По такъв начин историческата съдба на комунистическия образователен идеал бе да се изгуби без остатък в тоя червен милитаризъм.

БЕЛЕЖКИ

1. Тази статия е написана в Прага в началото на 1931 г. Нейният български превод е публикуван в авторитетното списание на проф. Димитър Михалчев (1880-1967) „Философски преглед“ (Hessen, 1931); също Hessen (1933).

2. Сергей Иосифович Гесен (Sergius Hessen) е руски философ и педагог, от 1917 до 1921 г. е завеждал Катедрата по педагогика на Томския държавен университет; от 1922 г. – в емиграция в Полша, където е преподавал във Варшава, а след Втората световна война е бил професор по история на педагогиката в Лодз (WJSEP).

3. От „пазител на комунистическото правоверие“ Блонски по-късно е изпаднал в немилост и неговото педагогическо наследство и главно трудовете му по психология на образованието са били обречени на забрана и забрава в продължение на много години. Такава е била съдбата на практически всички комунистически функционери в тоталитарната държава – всички по някакъв повод са били преследвани и обругани; някои от тях са били наказани със смърт (това се е случило и със самия Сталин, но неговото обругаване е станало възможно едва след смъртта му през 1953 г.). Конкретната причина за този

обрат в съдбата на Блонски е неговото публично изразено неприемане на Постановлението на ЦК на ВКП(б) от 4 август 1936 г. „О педологических извращениях в системе Наркомпросов“. В това постановление е предвидено: „(1) восстановить полностью в правах педагогическую и педагогов; (2) ликвидировать звено педологов в школах и изъять педологические учебники; (3) предложить Наркомпросу РСФСР и Наркомпросам других союзных республик пересмотреть школы для трудновоспитуемых детей, переведа основную массу детей в нормальные школы; (4) признать неправильными постановления Наркомпроса РСФСР об организации педологической работы и Постановление СНК РСФСР от 7 марта 1931 года «Об организации педологической работы в республике»; (5) упразднить преподавание педологии как особой науки в педагогических институтах и техникумах; (6) раскритиковать в печати все вышедшие до сих пор теоретические книги теперешних педологов; (7) желающих педологов-практиков перевести в педагоги.“ Тогава Павел Блонски е изпратил писмо до Наркома на образованието А. С. Бубнов (1884-1938), в което е заявил, че не приема постановките на това постановление (Блонски има учебник по педология (Blonskij, 1937)). Впрочем А.С. Бубнов, член на ЦК на ВКП(б) - 1917-1937, също е станал жертва на Сталинските репресии – през 1937 г. той е арестован за контрреволюционна дейност“ и осъден на смърт; негов приемник в Народния комисариат за образование е станал П.А. Тюркин (1897-1950), който през 1949 г. е арестуван за „контрреволюционна дейност“ и умрял в следствения изолатор в Москва (ВJSEP).

ЛИТЕРАТУРА

- Blonskij, P.P. (1936). *Pedology: a textbook for higher pedagogical schools*. Moskwa: UCHPEDGIZ [Блонский, П.П. (1936). *Педология: учебник за висшите педагогически заведения*. Москва: Учпергиз].
- Hessen, S. (1931). The phases of Soviet pedagogy. *Philosophical Review*, 3, 311-317 [Гесен, С. (1931). Последните фази на съветската педагогика. *Философски преглед*, 3, 311-317].

Hessen, S. (1933). The fate of the communist educational ideal. *Novij grad*, No. 6, 42-59 [Гессен, С.И. (1933). Судьба коммунистического идеала образования. *Новый град*, № 6, 42-59].